

Bioróżnorodność, a gospodarka leśna – wybrane zagadnienia

Daria Bieńkowska

Proces ciągłej globalizacji w krajach na całym świecie, podczas trwających zmian politycznych, gospodarczych, społecznych i instytucjonalnych, rozciąga się również na sektor leśny. Państwa rozwijające się ustanawiają nowe praktyki leśne, przepisy prawa oraz poprawki do istniejących polityk zgodnie z międzynarodowymi zaleceniami, porozumieniami i strategiami, które nastąpiły po konferencji ONZ o środowisku i rozwoju w 1992 r. Na szczególną uwagę zasługują: Agenda 21, „Zasady dotyczące lasów”, Konwencja o różnorodności biologicznej, Ramowa Konwencja Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, zalecenia Międzypaństwowego Zespołu ds. Lasów i Międzypaństwowego Forum ds. Lasów, działania następcze po Konferencjach Ministerialnych w sprawie ochrony lasów w Europie (które odbyły się w Strasburgu we Francji w 1990 r., w Helsinkach w Finlandii w 1993 r. i w Lizbonie w Portugalii w 1998 r.) oraz strategii leśnej Unii Europejskiej (Rykowski 2001). W związku z tym ochrona bioróżnorodności w lasach staje się poważnym problemem, nie tylko pod względem ochrony przyrody, ale także pod względem prowadzonej na tych terenach gospodarki leśnej.

Lasy w Polsce zajmują około 9.462 tys. ha (według GUS – stan w dniu 31.12.2019 r.), co odpowiada lesistości 29,6% i razem z gruntami rolnymi dominują w krajobrazie, tworząc korzystne siedlisko dla rodzimej flory i fauny. Najwyższą lesistością charakteryzuje się województwo lubuskie ok. 49,3%. „Według standardu przyjętego dla ocen międzynarodowych, uwzględniającego grunty związane z gospodarką leśną, powierzchnia lasów Polski na dzień 31.12.2016 r. wynosiła 9.435 tys. ha i była zbliżona do powierzchni lasów Ukrainy i Włoch. W sześciu europejskich krajach (nie licząc Rosji) przekraczała 10 mln ha” (www.lasy.gov.pl). Poziom antropopresji w Polsce jest zmienny, jednak powierzchnia lasów jest ciągle na wysokim poziomie.

Artykuł przedstawia niektóre zasady dotyczące różnorodności lasów w praktyce leśnej i polskim prawie. Znaczącą część utraty różnorodności biologicznej lasów w Europie Wschodniej i Środkowej można przypisać naciskowi na szybki rozwój gospodarczy. Do czynników przyczyniających się należą: zanieczyszczenie powietrza, wody i gleby, urbanizacja oraz rozwój przemysłowy i rolniczy, który doprowadził do fragmentacji powierzchni leśnej. Znamiennym, a także być może i najważniejszym z czynników jest prowadzenie intensywnej gospodarki leśnej skoncentrowanej głównie na produkcji drewna. Wpływ tych działań na różnorodność biologiczną zwykle zauważalny jest w dłuższym przedziale czasu i dotyczy wszystkich poziomów różnorodności biologicznej: genetycznego, gatunkowego, ekosystemu i krajobrazu. W minionym dwudziestolecu polskie prawo i praktyka leśna mocno podkreślały konieczność ochrony różnorodności biologicznej.

Zasady cykliczności, dynamizacji, ochrony i zrównoważonego użytkowania lasów są podstawą głównych programów i polityki w Polsce tj. Program Ochrony Leśnych Zasobów Genowych i Hodowli Selekcyjnej Drzew Leśnych w Polsce na lata 1991-2010 (1991), a także na lata 2011-2035 (Matras i in. 1993). Polska Polityka Kompleksowej Ochrony Zasobów Leśnych (1997), Strategia ochrony różnorodności biologicznej lasów oraz ustanowiona w 1997 roku Polityka Leśna Państwa. Powyższe obejmuje także podstawę specjalnych inicjatyw polskiej polityki na rzecz ochrony różnorodności biologicznej lasów, Leśnych Kompleksów Promocyj-

nych i Planów Ochrony Przyrody, a także działań związanych z wdrażaniem polityki, takich jak Program Zwiększenia Lesistości kraju (Krajowy Program Zwiększenia Lesistości 1995).

Polityka Leśna Państwa przyjęta w 1997 roku dotyka problemu ochrony bioróżnorodności lasów, a także wskazuje na priorytety i cele polityki leśnej kraju tj. m.in.:

- wyznaczenie kompleksu działań kształtujących stosunek człowieka do lasu;
- zwiększenie lesistości z obecnych 28% do 30% do 2020 i do 33% w połowie XXI wieku;
- osiągnięcie optymalnej przestrzennej struktury lasów w kraju poprzez tworzenie korytarzy ekologicznych, biologiczną strukturę obrzeży lasu oraz rozwój połączeń z innymi elementami środowiska przyrodniczego;
- zwiększenie do 25% powierzchni zajmowanej przez drzewostany starsze niż 80 lat;
- zapobieganie nielegalnemu pozyskiwaniu produktów leśnych oraz obrotowi nimi;
- wzmocnienie i ochrona różnorodności biologicznej poprzez procesy hodowli lasu i zarządzania;
- zwiększanie roli lasów i gospodarki leśnej w rozwoju obszarów wiejskich;
- przywrócenie zniszczonych lub zdegradowanych ekosystemów leśnych (Kaliszewski 1997).

Wskazane powyżej cele, pomimo okresu głębokich zmian politycznych, gospodarczych i społecznych w Polsce oraz na świecie – przyjęta strategia „Polityka leśna państwa” nie została poddana rewizji i uaktualnieniu. Powyższy dokument nawiązujący do postanowień „Polityki ekologicznej państwa”, uchwalonej przez Sejm RP w 1991 r., „Zasad Leśnych” i „Agendy 21”, przyjętych na konferencji UNCED w Rio de Janeiro w 1992 r. oraz europejskich deklaracji ministrów leśnictwa w sprawie ochrony lasów, przyjętych w Strasburgu w 1990 r. i Helsinkach w 1993 r., można odnieść wrażenie, że nie uwzględnił następujących szybkich zmian globalizacyjnych, a tym samym prowadzonej przez państwo polityki – kształtującej poniekąd gospodarkę leśną i funkcjonowanie leśnictwa w następnych latach (Kaliszewski 1997).

Nawiązując w tym miejscu do koncepcji zrównoważonego rozwoju wskazać należy, że prowadzić ma on do poszukiwania kompromisów i pogodzenia aktywności gospodarczej (w tym aspektu ekonomicznego) z ochroną walorów przyrodniczych (także różnorodności biologicznej). Pokreślić tutaj warto, iż negatywne oddziaływanie na środowisko naturalne prowadzi do jego degradacji, a skutki tych działań odczuwają następne pokolenia. Koncepcja zrównoważonego rozwoju stanowi próbę całościowego ujęcia cywilizacyjnego rozwoju społeczeństw (Adamczyk 2007). Na zrównoważony rozwój składa się kompilacja trzech grup czynników: środowiskowych, gospodarczych i społecznych. Przez trwały i zrównoważony rozwój lasów w podejściu nauk leśnych rozumie się „zarządzanie i użytkowanie lasów oraz terenów leśnych w taki sposób i w takim tempie, które pozwolą zachować je jako odnawialne zasoby naturalne i nie uszczuplić ich w długim czasie, utrzymać ich różnorodność biologiczną, produktywność, zdolność do odnawiania się, żywotność oraz zdolność do spełniania teraz i w przyszłości odpowiednich ekologicznych, ekonomicznych i społecznych funkcji na lokalnym, krajowym i globalnym poziomie, nie powodując przy

tym szkód w innych ekosystemach” (Pajek 1998). Odnosząc się do zasobów naturalnych zakłada się że zrównoważony rozwój zaprowadzi równowagę pomiędzy zużyciem, a uzupełnianiem tych zasobów – stworzy balans pomiędzy tymi komponentami. „Zrównoważony rozwój jest jednym ze sposobów przeciwdziałania nadmiernemu obciążeniu wszystkich elementów środowiska naturalnego dzięki racjonalnemu korzystaniu z zasobów i walorów środowiskowych przy jednoczesnym określeniu wymagań pozwalających zachować różnorodność biologiczną i krajobrazową” (Panfiluk 2011).

Natomiast ochrona różnorodności biologicznej stopniowo zmienia swoją zależność od publicznych obszarów chronionych, aby przyjąć bardziej całościowe podejście do ekosystemu i krajobrazu, które obejmuje grunty prywatne i tereny publiczne. Jednak skuteczna praktyka ochrony różnorodności biologicznej na gruntach prywatnych zależy również od postawy właścicieli ziemskich i ich chęci do udziału i współpracy.

Różnorodność biotyczna obejmuje wszystkie organizmy na Ziemi: zwierzęta, rośliny, grzyby, glony, pierwotniaki i mikroorganizmy, wraz z ich zmiennością genetyczną i fenotypową, a także zespoły (zbiorowiska, zgrupowania) i ekosystemy tych organizmów, które je razem tworzą. Mówiąc inaczej, jest to różnorodność (wielorakość, różnorodność) i bogactwo przyrody świata, na które składają się wszystkie organizmy morskie oraz lądowe wraz z ich siedliskami i genami. Odnosząc powyższe do terenów leśnych, zróżnicowanie tych kompleksów powinno iść w parze z obecną polityką doboru drzewostanów do istniejącego terenu i powinno prowadzić do zachowania różnorodności genetycznej wszystkich gatunków w ekosystemie leśnym. W przyjętym Programie Ochrony Leśnych Zasobów Genowych i Hodowli Selekcyjnej Drzew Leśnych w Polsce określono szczegółowe cele dla zwiększenia powierzchni in situ drzewostanów ochronnych (nasienne, klonalne, próby potomne i plus drzewa), wszystkie objęte ochroną prawną. „Aby zapobiec zmianom genetycznym populacji potomnych wywoływanych przez czynniki zewnętrzne należy dążyć również do tego aby w miarę możliwości struktura zbiorowisk potomnych, w których chronione są populacje, zarówno in situ jak i ex situ, była zbliżona do zbiorowisk wyjściowych” (Matras 1998).

Zgodnie z rozporządzeniem Ministra Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa w 1995 roku, została przygotowana pierwsza strategia ochrony różnorodności gatunkowej lasów ze szczególnym uwzględnieniem ochrony gatunków zagrożonych wyginięciem. Opracowanie powyższej strategii na rzecz bioróżnorodności w lasach było jednym z wymogów konwencji z Rio de Janeiro. Za najważniejsze cele strategiczne uznano: rozpoznawanie i monitorowanie stanu różnorodności biologicznej oraz jej zagrożeń; usuwanie lub ograniczanie tych zagrożeń oraz wzbogacenie istniejących oraz zanikających elementów różnorodności biologicznej. Wytyczne także jednoznacznie mówią o zrównoważonym rozwoju lasów i leśnictwa, zmierzającym m.in. do zachowania biologicznej różnorodności lasów, ochrony zasobów glebowych i wodnych w lasach oraz utrzymania i wzmacniania długofalowych i wielostronnych korzyści społeczno-ekonomicznych, jakich przysparzają lasy.

Ochronę dla różnorodności biologicznej w polskich lasach stanowią dwa pilotażowe programy mające na celu głównie wdrażanie proekologicznej polityki leśnej państwa tj. Leśne Kompleksy Promocyjne (LKP) i Program Ochrony Przyrody (POP). Koncepcja Leśnych Koncepcji Promocyjnych miała na celu zademonstrowanie zrównoważonych praktyk gospodarki leśnej na obszarze większym niż tradycyjna jednostka nadleśnictwa w Polsce (Nadleśnictwo) oraz promowanie ochrony różnorodności biologicznej poprzez właściwe użytkowanie lasów. Wdrażanie Leśnych Kompleksów Promocyjnych rozpoczęto w Polsce w 1994 roku (Zarządzenie DGLP, 2001). Idea ich powstania związana była z tzw. leśnictwem wielofunkcyjnym, w którym łączy się funkcje edukacyjne i społecz-

ne z jednolitym programem gospodarczo-ochronnym. Kompleksy promocyjne obejmują obecnie jedno, bądź kilka nadleśnictw. Mają odgrywać rolę m.in. w zakresie promocji proekologicznej gospodarki leśnej, aktywnych form ochrony przyrody, badań naukowych i doświadczeń prowadzonych na potrzeby gospodarki leśnej oraz edukacji przyrodniczo-leśnej. Powyższe cele, jakie stawiają sobie Leśne Kompleksy Promocyjne w poszczególnych nadleśnictwach, są zgodnie z założeniami dotyczącymi zrównoważonej gospodarki leśnej. Aktualnie jest ich 25 i zajmują powierzchnię o łącznej wielkości ok. 1279 tys. ha (www.lasy.gov.pl). Przy Leśnych Kompleksach Promocyjnych istnieją Rady Naukowo-Społeczne, stanowiące istotne forum współpracy leśników z lokalnymi społecznościami. Przechodząc jednak do oceny działalności Leśnych Kompleksów Promocyjnych pod kątem edukacji przyrodniczej, A. Grzywacz zwraca m. in. uwagę, że prowadzona na tych terenach edukacja musi być działaniem ciągłym i poszerzającym zasięg swoich działań. Zaznacza istotność współpracy i kontaktów ze szkołami, uczelniami, czy też organizacjami społecznymi, które profesjonalnie zajmują się edukacją ekologiczną, której częścią jest edukacja leśna (Grzywacz 2005).

Natomiast Programy Ochrony Przyrody w nadleśnictwie, ustanowione na mocy wiążącego rozporządzenia w 1996 roku, mają jeszcze większe praktyczne implikacje dla strategii ochrony bioróżnorodności lasów niż Leśne Kompleksy Promocyjne. Programy Ochrony Przyrody w nadleśnictwie są integralną częścią rutynowych planów urzędzenia lasu; dotyczą wszystkich lasów i dotyczą poziomu operacyjnego. Koncepcja ich powstała w celu ochrony przyrody we wszystkich lasach, także tych, które objęte są ścisłą ochroną np. parki narodowe, rezerваты czy parki krajobrazowe. Programy Ochrony Przyrody w nadleśnictwach preferują poziom krajobrazowy. Wymagają opracowania specjalnych map oraz określenia roli i miejsca lasów w regionie; struktury użytkowania gruntów; relacji z innymi prawnymi formami ochrony przyrody (np. parkami narodowymi, rezerwatami przyrody i obszarami chronionego krajobrazu) oraz prowadzą działania na rzecz ochrony przyrody. Programy Ochrony Przyrody w nadleśnictwach promują praktyki gospodarki leśnej w zgodzie z zasadami ochrony przyrody poprzez takie działania jak:

- odtwarzanie ekosystemów leśnych, które są obecnie zaburzone lub degradowane;
- identyfikacja oraz określanie sposobów eliminacji lub ograniczenia istniejących i potencjalnych zagrożeń wewnętrznych i zewnętrznych oraz ich skutków;
- ochrona ekosystemów leśnych w stanie zbliżonym do naturalnego;
- rekomendowanie bezpiecznych dla środowiska technologii w leśnictwie;
- preferowanie małych szkółek w lasach, w celu poprawy doboru naturalnego i zachowania naturalnej zmienności genetycznej;
- promowanie biologicznych środków ograniczania szkodników i chorób oraz zwiększanie wykorzystania nawozów organicznych i mikoryzacji roślin (Instrukcja...1996).

„Aktualnie wszystkie nadleśnictwa PGL Lasy Państwowe mają już opracowane programy ochrony przyrody i dlatego przy bieżących pracach urzędzeniowych podlegają one odpowiedniej aktualizacji dotyczącej uwzględniania w szczególności: nowych obiektów obejmowanych ochroną przyrody oraz obiektów przewidzianych do objęcia jedną z ustawowych form ochrony przyrody, dla których została skompletowana wymagana dokumentacja oraz innych obiektów zasługujących na szczególną ochronę, a także walorów 232 przyrodniczych, historycznych i kulturowych, krajobrazowych, turystycznych i wypoczynkowych oraz rodzajów i źródeł zanieczyszczeń środowiska przyrodniczego, a także niezbędnych środków zaradczych” (Dawdziuk 2011).

Podsumowanie

Tematem numer jeden, który wzbudza najwięcej emocji i poruszany jest na międzynarodowych forach zajmujących się różnorodnością biologiczną w lasach jest tworzenie nowych leśnych obszarów chronionych. Można w tym miejscu postawić pytanie czy warto chronić różnorodność biologiczną i jak to zrobić?

Najważniejszym powodem tworzenia leśnych obszarów chronionych jest dbanie i utrzymanie procesów ekologicznych. Najważniejsze procesy z punktu widzenia trwałości i odporności, a także stabilności dużej różnorodności biologicznej, przystosowanych do lokalnych warunków, należy dobór naturalny, zdolność adaptacji, przetrwanie i zrównoważoną ewolucję w warunkach ciągłych przemian, globalizacji i ingerencji człowieka w środowisko naturalne. Głównymi rodzajami działalności człowieka przyczyniającymi się do niszczenia siedlisk to: przemysł, zurbanizowanie, transport (rozwój infrastruktury komunikacyjnej) oraz intensyfikacja rolnictwa.

Patrząc na rozwój wszelkich dziedzin życia, gospodarki, przemysłu, a także nowych technologii – ogólna strategia ochrony różnorodności biologicznej w polskich lasach mogłaby wyglądać następująco zaczynając od ochrony konserwatorskiej i aktywnej:

- ochrona prawna gatunków (zakaz chwytania, zabijania, zrywania);
- ochrona stanowisk gatunków (ochrona in situ);
- ochrona siedlisk o charakterze zbliżonym do naturalnego;
- ochrona najcenniejszych przyrodniczo obszarów;
- restytucje;
- ochrona siedlisk półnaturalnych;
- tworzenie korytarzy ekologicznych;
- wprowadzanie programów czynnej ochrony gatunków.

Trudno sobie wyobrazić ochronę różnorodności biologicznej bez działań wspierających badania naukowe i monitoringowe – przedstawiające przyrodę jako wielkie laboratorium badawcze, pozwalające odrywać nowe organizmy i metody badań. Także należy odwołać się do wartości użytkowej różnorodności biologicznej i jej wymiernych korzyści z jej ochrony dla medycyny, łowiectwa, rolnictwa, rybołówstwa czy turystyki i rekreacji.

Jednak to chyba najtrafniejszym argumentem przemawiającym za ochroną różnorodności biologicznej jest czynnik filozoficzno-moralny, który każe traktować przyrodę (czyli różnorodność biologiczną) jako wartość samą w sobie, niezależną od jej przydatności. Jako społeczeństwo mamy prawo korzystać z jej zasobów, jednak nie należy go naużywać.

Literatura:

1. Kaliszewski A. (1997): Cele i opracowanie „Polityki leśnej państwa” w świetle porozumień procesu Forest Europe. Cele polityki leśnej w Polsce w świetle aktualnych priorytetów leśnictwa w Europie Część 1. Procesy kształtujące politykę leśną w Europie
2. Grzywacz A. (2005): Rola leśnych kompleksów promocyjnych w edukacji leśnej społeczeństwa. (w:) Materiały z konferencji „10 lat leśnych kompleksów Promocyjnych”. Rogów;
3. Dz. U. 2001 nr 62 poz. 627. Ustawa Prawo ochrony środowiska z 27 kwietnia 2001 r.;
4. Dz. U. 2002, nr 184, poz. 1532. Konwencja o różnorodności biologicznej sporządzona Adamczyk J., Nitkiewicz T., 2007, Programowanie zrównoważonego rozwoju w Rio de Janeiro 5 czerwca 1992 r.;
5. Dz. U. 2004 nr 92 poz. 880 Ustawa o ochronie przyrody z 16 kwietnia 2004 r. <https://www.lasy.gov.pl/pl/nasze-lasy/lesne-kompleksy-promocyjne>;
7. Dawidziuk J., Zajączkowski S. (2011): Ochrona przyrody w planach urzędzenia lasu w Lasach Państwowych;
8. Matras J. (1998):, Zeszyty Problemowe Postępów Nauk Rolniczych, z. 463: 123-136;
9. Krajowy Program Zwiększania Lesistości, MOŚZNiL, 1995;
10. Matras J. Burzyński G., Czart J., Fonder W., Korczyk A., Puchniarski T., Tomczyk A., Załęski A. (1993): Program zachowania leśnych zasobów genowych i hodowli selekcyjnej drzew leśnych w Polsce na lata 1991-2010. Dyrekcja Generalna Lasów Państwowych, Instytut Badawczy Leśnictwa: 1-62;
11. Ministerstwo Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa. Polityka Leśna Państwa, Oficyna Edytorska „Wydawnictwo Świat”, Warszawa, 1997;

12. MOŚZNiL 1996: Instrukcja sporządzania programu ochrony przyrody w nadleśnictwie. Część ogólna. Fundacja Rozwój SGGW, Warszawa;
13. <http://www.lasy.gov.pl/pl/informacje/publikacje/do-poczytania/lasy-w-polsce-1/lasy-w-polsce-2017>;
14. Panfiluk E. (2011): Problemy zrównoważonego rozwoju w turystyce, „Economy and Management”, nr 2, s. 62;
15. Pajek T. (1998): Uwarunkowania trwałego i zrównoważonego rozwoju leśnictwa, [w:] T. Borecki, A. Grzywacz, P. Paschalis, L. Płotkowski, K. Rykowski, J. Smykała, E. Suwara (red.), Las – Człowiek – Przyszłość, t. II, cz. 2, Warszawa 1998;
16. Rozporządzenie Ministra Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa z dnia 26 kwietnia 1995 r. w sprawie wprowadzenia obowiązku stosowania wybranych Polskich Norm z zakresu ochrony środowiska, zasobów naturalnych i leśnictwa;
17. Rykowski K. (2001): Narodowe Programy Leśne – idea, cel, zakres, znaczenie. Postępy Techniki w Leśnictwie, nr 80, Problematyka Narodowych Programów Leśnych;
18. Rykowski, K., Matuszewski, G. i Lenart, E. - red. (1999): Ocena wpływu praktyk gospodarki leśnej na różnorodność biologiczną w Europie Środkowej. Warszawa, Instytut Badawczy Leśnictwa;
19. Zarządzenie nr 5 Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych z dnia 24 stycznia 2001 r. w sprawie Leśnych Kompleksów Promocyjnych - <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzienniki-resortowe/lesne-kompleksy-promocyjne-34108381>.

Afiliacja autora:

Daria Bieńkowska, Uniwersytet Gdański (nauki prawne)

Daria Bieńkowska

Bioróżnorodność,

a gospodarka leśna – wybrane zagadnienia

Słowa kluczowe

bioróżnorodność, lasy, zrównoważona gospodarka leśna, gospodarka leśna

Abstrakt

Celem artykułu jest przedstawienie wybranych aspektów dotyczących różnorodności biologicznej lasów w praktyce leśnej i prawie polskim. W minionych dekadach ochrona różnorodności biologicznej została podkreślona w polskim prawie i praktyce leśnej jako jeden z kluczowych problemów zrównoważonej gospodarki leśnej. Zdefiniowano również samą koncepcję zrównoważonego rozwoju, jako punkt wyjścia do zrównoważonego rozwoju gospodarki leśnej.

Daria Bieńkowska

Biodiversity and forest management – selected issues

Key words

Biodiversity, Forests, Sustainable forest management, forest management

Abstract

The aim of the article is to present selected aspects of forest biodiversity in forest practice and Polish law. In the past decades, the protection of biodiversity has been emphasized in Polish forest law and practice as one of the key problems of sustainable forest management. The very concept of sustainable development was also defined as a starting point for the sustainable development of forest management.

Artykuł recenzowany